

CHP Seçmenlerinin Din Algıları ve Pratikleri

Kurtuluş Cengiz, Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü,
e-posta: kurtuluscengiz@yahoo.com

Özet

CHP siyasal hayatımızda çok yer kaplayan bir siyasal oluşum. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran parti olması bir yana CHP, Osmanlı-Türkiye Tarihi'nde halk kitlelerini örgütleyerek popüler siyaset zemininde boy gösteren ilk ve en eski siyasal harekettir. Bu anlamda bir siyasal gelenek olarak İttihat ve Terakki'den beri Türkiye'nin hem resmi, hem gayri resmi hem de hem popüler siyaset geçmişinin demirbaş bir unsurudur.

CHP'nin, Türkiye tarihindeki bu özel yeri, onun geçmişten beri birçok güncel ve siyasal tartışmaya konu olmasına yol açmıştır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, Siyaseten CHP'ye rakip olan her siyasi parti, kendi varlığını meşrulaştırmak için CHP ile hesaplaşmak ve kendisini siyaseten ona karşı konumlandırmak durumunda kalmıştır. Bunu İkinci Meşrutiyet'ten beri ortaya çıkan legal ve illegal neredeyse tüm siyasi oluşumlar için söylemek mümkündür. Bu durum, bugün dahi Türkiye'de popüler siyasetin temel dinamiklerinden biridir. Bu yüzden de CHP, Tek Parti Dönemi icraatlarından, askeri darbeler konusundaki tavrına, kendisine biçtiği ortanın solu ya da sosyal demokrasi misyonundan, Kürt Sorunu konusunda aldığı farklı tutumlara özellikle de 1990lar sonrasında siyasal İslam'ın yükselişi karşısında büründüğü laiklik odaklı siyasete kadar birçok kritik konuda çok uzun yıllardır tek başına iktidar olmasa da her zaman eleştirilerin odağında yer almıştır.

Dolayısıyla, ilgili akademik ve güncel literatürde CHP ile ilgili farklı konulara odaklanan birçok tartışma mevcuttur. Ancak son yıllarda özellikle de Siyasal İslam'ın yükselişi, 28 Şubat Süreci ve sonrasında AKP'nin iktidara gelişinden beri siyasal iktidar bloğu ve sivil destekçileri tarafından CHP ile ilgili eleştirilerde öne çıkarılan baskın tema, CHP'nin din konusundaki siyasetidir. Buna göre CHP veya "CHP zihniyeti", genellikle sağ kanat siyasetçiler, siyasal İslamcı parti, grup, cemaat ve oluşumlar tarafından sürekli din karşıtı siyaset yapmakla; kısmen dinsizlikle ve dindarlara zulüm uygulamakla itham edilmektedir. Öte yandan, dine ilişkin olanları da dâhil olmak üzere CHP'nin resmi parti politikalarına ilişkin birçok araştırma ve inceleme yapılmış olmasına rağmen partinin, resmi politikaları dışında seçmenlerinin din hakkında ne düşündüğüne ve dini nasıl yaşadığına ilişkin henüz kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. İşte bu makale, Türkiye'yi temsil eden kapsamlı bir din sosyolojisi araştırmasının nicel verilerini kullanarak sıradan CHP seçmeninin din algısı ve pratiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: CHP, dindarlık, Türkiye siyaseti, siyasi partiler, laiklik

Religious Perceptions and Practices of CHP Voters in Turkey

Abstract

Republican People's Party (RPP) occupies a large space in the political life of Turkey. Beyond its being the founder party of Turkish Republic, it is the first and the oldest political organization which appeared in the popular political space in the Ottoman-Turkish History. In this sense, as a political tradition starting with the Union and Progress Party (*İttihat ve Terakki*) it is the fixture element of legal, illegal and popular politics of Turkey.

As a matter of the fact, RPP has been on the focus of different political, academic and daily debates due to its exceptional place in the History of Turkey. To put more clearly, every political organization in Turkey has to posit itself against and settle its account with RPP to legitimize its existence in one way or another. It is possible to make this argument for all the political organizations since 1908 Constitutional Revolution in the Ottoman-Turkish History. This is one of the basic dynamics of popular politics in Turkey even today. Therefore, RPP has been every time on the political agenda with never ending discussions about its political actions in the Single Party Period, with its political position "on the left of the middle" since 1960s, with its changing political stance about the Kurdish Issue and with its ultra-secularist politics since 1990s.

Therefore, there are many academic and daily debates focusing on the different topics about RPP in the related literature. However, the dominant critics about RPP in the recent times especially after the rise of Political Islam, The Post 28 February Process and JDP (AKP) Government concentrated on its politics of religion. According to these critics directed by the rightist, political Islamist politicians, groups and communities: RPP or "RPP Mentality" is a partially irreligious, ultra-secularist and authoritarian political tradition which had implemented pressure over the pious people in the Turkish Political History.

On the other hand, beyond the official and legal political orientations of the RPP, it is quite interesting that there were made almost not a remarkable study on the voters' religiosity of the RPP. Yet, based on the quantitative data set of a Turkey representative survey, this article tries to make a detailed analysis of religious perceptions and practices of ordinary RPP voters in Turkey.

Keywords: Republican People's Party, religiosity, Turkish politics, political parties, secularism.

Giriş

CHP, Türkiye'nin siyasal hayatında belki de en çok tartışılan partidir. Neredeyse hiç gündemden düşmeyen Tek Parti Dönemi icraatları ile 1970'lerde Ecevit liderliğindeki istisnai performansı ile (1989 Yerel Seçimleri'ndeki başarısı ve 1991-1995 yılları arasında koalisyon hükümetinin küçük ortağı olduğu kısa

dönem hariç) son 35 yıla yayılan seçim başarısızlıkları ile parti içi hizipleri ve ateşli kurultaylarıyla her dönemde siyasi tartışmaların odağında yer almıştır. Son yıllarda yapılan tartışmalar ise CHP'nin yaptıklarından ziyade yap(a)madıklarıyla, güncel siyasete ilişkin olarak ondan beklenenlerle ve bu beklentilerin karşılan(a) maması ile ilgilidir.

Seçimlerdeki bunca başarısızlığına, siyasetteki etkisizliğine rağmen partinin kamusal gündemde bu denli önemli bir yer kaplıyor olması; oy oranlarının ötesinde elbette CHP'nin Türkiye'nin siyasi hayatındaki hususi konumundan ve özgül ağırlığından kaynaklanmaktadır. Zira, devleti kuran parti olması bir yana CHP, Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin ve sekülerleşmesinin siyaset alanındaki en güçlü kurumsal ve ideolojik temsilcilerinden biridir. Dolayısıyla, CHP'nin mevcut durumu ve geleceği Türkiye'de siyasetin en can alıcı meselelerinden biri olmaya devam etmektedir.

Bütün bu tarihsel süreçte CHP'nin ve partinin resmi ideolojisi olan Kemalizm ve laiklikle ilişkisine dair 1990'lardan itibaren birçok tartışma¹ yürütüldü. Bunların dışında partinin tarihi gelişimini analiz eden,² seçimlerde aldığı sonuçları inceleyen,³ AB Süreci ile ilişkisini değerlendiren,⁴ liderlik ve örgütsel sorunlarını araştıran birçok çalışma⁵ yayımlanmasına rağmen; ilginçtir sağ siyasetçiler, siyasal İslamcı parti, grup, cemaat ve oluşumlar tarafından sürekli "laikçilik" siyaseti yapmakla; dinsizlikle ve dindarlara zulüm uygulamakla itham edilen partinin, resmi politikaları dışında seçmenlerinin din hakkında ne düşündüğüne ve dini nasıl yaşadığına ilişkin kayda değer bir çalışma yapılmamıştır. İşte bu makale, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve 2008-2011 yılları arasında yürütülen "108K202" numaralı "Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Din" adlı kapsamlı bir alan araştırmasının⁶ nicel verilerini kullanarak hem akademik alandaki bu boşluğu doldurmayı hem de CHP tabanının din algısı ve pratiğine ilişkin detaylı bir analiz yapmayı amaçlamaktadır.

Elbette 200 yıla yaklaşan bir siyasal geleneği bu çalışmanın sınırları içinde derinlemesine tartışmak mümkün değil. Ayrıca bu makalenin odağını, CHP'nin dine ilişkin resmi, kurumsal ya da politik görüşleri, bunların tarihi, evrimi ya da değişimi değil; sıradan CHP seçmenlerinin din algısı ve pratikleri oluşturuyor. Ancak bu tartışmaya zemin olmak üzere CHP tarihinin konuyla doğrudan ilgili bazı kritik noktalarının altını kısaca çizmekte fayda var. Bu çerçevede, ilerleyen bölümlerde önce meselenin tarihsel arka planına kısaca değinip ardından araştırmanın kavramsal ve yöntemsel yaklaşımını özetleyeceğim. Sonuç bölümünde ise bir önceki bölümde sunduğum bulguları yorumlamaya çalışacağım. Öyleyse tarihsel bağlamla başlayabilirim.

Tarihsel Bağlam

CHP'nin dinle ve dindarlarla ilişkisi bazı istisnai dönemler dışında genelde sorunlu olmuştur. Öyle ki bu durum genel başkanlar düzeyinde de birçok kez kabul ve ifade edilmiştir. Bunun son örneği Radikal muhabiri Ezgi Başaran'ın çok kısa bir zaman önce CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ile yaptığı mülakattır. 28 Ekim 2013 tarihli mülakatta Kılıçdaroğlu, bu tespiti kabul etmekte ve özetle bu durumu muhalefet partilerinin kara propagandasına bağlamaktadır.

Laikliğin dinsizlik olarak algılanmasını değiştirmemiz gerekiyor. Bunu CHP yıllar yıllardır anlatamadı çünkü CHP'nin rakibi olan partiler karşı propaganda yaptılar. 'CHP'nin yolu Moskova'nın yolu' sloganından başlayın, 'CHP camileri yıktı'ya kadar gelin, halkın beynine işlenmiş bir imaj var. İnanç söz konusu olduğunda bu tür karşı imajların halkta yerleşmesi çok daha kolaydır. Düzeltilmesi ise bir o kadar zor. CHP bugüne kadar dini asla siyaset aracı yapmadı. İsmet İnönü'ye Konya mitingi öncesinde "Paşam, burası çok dindar bir bölge, konuşma sırasında Allah'tan bahsedersen faydalı olur, yoksa hiç oy alamayız" diyorlar. "Din ve devleti ayırmak için bu kadar uğraştık, şimdi oy için nasıl yapalım" diye cevap veriyor fakat yalvarıyorlar. Peki deyip kürsüye çıkıyor. Konuşma boyunca tabii ki hiç dini referans yok. Sonunda "Allahaismarladık" dedikten sonra partilere dönüyor: "Alın işte istediğinizi yaptım, Allah'tan bahsettim."

Kuşkusuz bu tespitte bir doğruluk payı vardır. CHP'nin hem "dinsizlik" hem de "komünistlik" suçlamaları bağlamında Türk sağının günah keçisi olduğuna ilişkin hem tarihten hem de gündelik siyasetten birçok örnek vermek mümkün. Aşağıdaki alıntılardan ikisi Kayserili iki işadama ile yaptığım mülakatlardan.⁷

K: Mesela şöyle 60'lardan 70'lerden itibaren gelirse; mesela 70'lerde neyi destekliyordunuz, mesela 80'ler 90'lar

G: Şimdi müthiş bir şeydik biz Halk Partiliydik babadan gelme. 70'lerde ki 74 son şeyin de de gene Halk Partiliydik ki ne zamana kadar, Özal gelene kadar. Özal gelene kadar tabiri caizse komünisttim. Komünisttim ben o zaman. Hacılar'da biz 5 vakit çıkardık camiye giderdik. Bizim sokağın arkası Türkeşçiler ağırlıktaydı. Bizim demir bir kapımız vardı hiç unutamadığım "komünistler Moskova'ya" yazarlardı bizim kapıya. Evet. Yani milletin ne kadar aldatıldığını... Siyasiler tarafından çok aldatıldılar. Ondan sonra büyük ihanetler oldu

K: Peki sonra Özal'la beraber

G: Özal'la beraber sağcı olduk. Özal'la beraber ekonomik durumumuz çok değişti, sanayiye girdik, Sanayici olduk. Ondan sonra işte AK Parti kuruldu, AK Parti'ye

K: Ondan önce Özal Öldü 92-93'te galiba değil mi? Ondan sonra ne yaptınız mesela o arada 90'lı yıllarda?

G: Özal'dan sonra gene ANAP kuruldu. ANAP'a devam ettik AK Parti kurulana kadar. AK Parti kuruldu, AK Parti'ye geçtik.

Şimdi, Kurtuluş biz eskiden baban da bilir ya hep CHP'liydik. Ama 1980 öncesinde ne kötülük var hep CHP'ye yazılırdı. İşte şimdi "bunlar komünist, bunlar dinsiz bunlar şöyle böyle" Özal gelince dedik ki "Özal'a geçek adımızı temizle çekek". Özal'a geçtik siyaset şeyi yani bir menevra yaptık anlıyon mu?"

Bunlar ise Başbakan Erdoğan'ın 3 Mayıs 2011 ve 1 Şubat 2012 tarihli konuşmalarından

1940'lı yıllara ilişkin 16 belge var. Bunlar aslında yüzlerce... Bunların çoğunda İsmet İnönü'nün imzası var. Bunların hepsi CHP'li. Düşünebiliyor musunuz Elifba kitapçığını yasaklamışlar. Bu zihniyete ne denirse CHP zihniyeti de odur. Hz. Ali'nin Cenklere'nin yasaklamışlar..... Ben belgeyle konuşuyorum. İşte CHP'nin tarihi bu. Sadece tarihi değil bugünkü zihniyeti de bu"⁸

Bu ülkede ezan CHP sayesinde okunuyor diyenler, 1941 yılında ezanı 'Tanrı uludur' şeklinde okumayanların cezalandırılmasına dair kanun çıkardılar. Bu CHP'dir. İstedikleri makyajı yapınlar CHP yine CHP'dir. 40 yıl önceki zihniyet neyse bugün de o fabrika ayarları değişmiyor bunların. Bunlar milletin hiçbir kutsalına saygı göstermediler. Bu millet ekonomik anlamda, sosyal anlamda, siyasi anlamda, en önemlisi inançlar bakımından en büyük zulmü CHP'nin tek başına iktidar olduğu dönemlerde yaşamıştır"⁹

Öteyandan, CHP'nin dinle ilişkisinin sorunlu olmasının bu tür kara propagandaları aşan tarihsel, siyasal hatta bizzat CHP'nin var oluşuyla ilgili ontolojik nedenleri de var. Öncelikle CHP, kökleri itibarı ile İttihat ve Terakki, Jön Türkler ve hatta Tanzimat'a kadar giden Türk modernleşmesinin ya da batılılaşmasının Fransız modeline yakın cumhuriyetçi, materyalist ve pozitivist kanadını (Kadioğlu, 1998: 8) temsil eden bir parti. Bu noktada bu cumhuriyetçi, seküler modernleşme projesinin, Osmanlı İmparatorluğunun geri kalmışlığına yol açtığını düşündüğü için dinden pek hazzetmediğini söylemek pekâlâ mümkün (Mardin, 1990: 21). Abdullah Cevdet örneğinde tartıştığı Garbçılık hareketinin cumhuriyetçi gelenek üstündeki ciddi etkilerine değinen Hanioğlu (1997: 158), burada inancı, bireysel bir meseleye indirgeyen "bilimsel" ya da daha felsefi içerikli bir din anlayışı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu anlamda bu cumhuriyetçi yaklaşım, bütün 19. Yüzyıl boyunca yanıtı aranan "devleti nasıl kurtarıyoruz" sorusuna özetle "akıl ve bilimle" yanıtını vermiş pozitivist bir düşünsel geleneğe dayanıyor ve doğal olarak din ve geleneğin toplumsal ve siyasal yaşamdaki etkisini ötelemeyi en azından kamusal alandan uzaklaştırmayı önüne koyan "seküler" bir dünya görüşüne sahip. Ancak Kadioğlu'nun (1998: 7) da ifade ettiği gibi sözü geçen bu cumhuriyetçi sekülerleşme politikası Lockçu anlamda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını değil daha ziyade dini devlet kontrolü altında almayı

önceleyen bir yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla liberal değil otoriter özellikler gösteren bu seküler düşünsel geleneğe Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. Yüzyıl'ın başında yaşadığı ağır yenilgilerin ve travmaların etkisiyle milliyetçilik boyutu da eklenince CHP'ye sonraki yıllar boyunca, hatta bugün bile, rengini veren seküler-pozitivist, modernist-milliyetçi (Türkçü) ideolojik terkip ortaya çıkmış oldu.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından İttihat ve Terakki'nin Anadolu'daki yapılanması, yerel eşrafın da desteği ile Mustafa Kemal'in kontrolünde önce Müdafai Hukuk Cemiyetlerini ardından da TBMM çatısı altında Kurtuluş Savaşı'nı örgütledi. Savaş sona erince de Mustafa Kemal'in 9 Eylül 1923'te 9 Umde adı verilen bir siyasal programı yayımlaması ve 2 gün sonra da kendisine bağlı vekillerle Halk Fırkası'nı kurmasıyla birlikte bu gelenek resmen partileşti (Kiriş 2012: 398). 6 okun 1931'de yapılan 3. Kurultay'da parti programına girmesiyle ve 1937 yılında da Anayasa'ya dahil edilmesiyle birlikte Kemalizm hem devletin hem de CHP'nin resmi ideolojisi olarak son şeklini almış oldu (Ahmad, 2005: 81). 1935 Kurultayı'nda adı 'Cumhuriyet Halk Partisi' olarak değiştirilen bu siyasal geleneğin temel ideolojik yönelimleri de bu şekilde belirlenmiş oldu. Dolayısıyla bu Kemalist terkin zaman içinde farklılaşan yorumları olsa da hangi versiyonuyla olursa olsun "sekülerizm, ulusal birlik ve modernleşme kavramlarını tüm Kemalizmlerin ortak noktası olarak değerlendirmek mümkündür. Sekülerizm ise bütün bu ideolojik yönelim içinde CHP'nin en önemli ve süregelen köşe taşı durumundadır" (Ayata ve Ayata: 2007, 214). Nitekim Turan (2006: 564) da aynı kanıdadır ve "CHP'yi tanımlayacak tek bir etiket olsa o da laiklik (sekülerizm) olurdu" tespitini yapmaktadır. Dolayısıyla, 1920'lerin ikinci yarısından başlayarak alfabenin, takvimin değişmesinden Kılık ve Kıyafet Kanunu'na; ezanın Türkçeleştirilmesinden, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına, tarikatların yasaklanmasına kadar bütün devrimler¹⁰ bu genel ideolojik yönelim çerçevesinde gerçekleşmiştir. Paradoksal olarak laik cumhuriyetin resmi din kurumu olması sıfatıyla "aydınlanmış bir İslam'ı ya da devlet İslamı'nı yorumlamak ve uygulamak için" (Sakallıoğlu, 1996: 234) kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın¹¹ bizatihi varlığı bile bu durumun en açık kanıtı sayılabilir.

CHP'nin dinle ilişkisine de yön veren bu otoriter, seküler reformist ideolojik tutum, 1930'ların sonlarına dek sürdü. Ancak Kemalist merkez, "şehir ve kasaba küçük burjuvazisini ve köylülüğü, derin tarihi kökleri olan yaşam dünyaları dışına çıkarabilecek iktisadi ve toplumsal dinamiği hiçbir zaman üretmedi. İdeolojik baskı arttıkça köylüler ve küçük burjuvazi daha da azimle geleneklere sarıldı. Bürokrasi ise bu davranışa irtica etiketini yakıştırdı" (Keyder, 2010: 151). Böylece bu süreç, neredeyse günümüze dek süren bir siyasi kısır döngünün ana dinamiğini oluşturdu.

İkinci Dünya Savaşı yıllarının sıkıntılı atmosferinde devrimlerin hızı yavaşlarken, savaş sonrasının yeni konjonktüründe ise söz konusu otoriter seküler tutumdan kısmi geriye dönüşler yaşandı. 1946'daki ilk çok partili seçim deneyimi, CHP yöneticilerini halkın CHP'nin din politikaları konusundaki eleştirilerini göz önünde bulundurmaya zorladı. Tabi bunda Demokrat Parti'nin pazar ve din özgürlüğü konusundaki vaatlerinin de büyük rolü oldu. Nitekim, bu dönemde "Allahın adını asla nedensiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü buna rağmen okullara din dersi konulmasına karar verdi" (Ahmad, 2005: 131). CHP, 1940'ların sonuna doğru aşağıdan gelen talepleri gözeterek ortaokullarda seçmeli din dersinin konulması, türbelerin ziyarete açılması, Hacca gitmenin serbest bırakılması, imamların orduya alınması, Ankara'da bir ilahiyat fakültesi ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde imam hatip kurslarının açılması gibi bazı açılımlar yapmak zorunda kaldı (Köni, 2012: 80).

1950 Seçimleri Türkiye Tarihi'nde bir dönüm noktası oldu. İktidara geçen Demokrat Parti laiklik siyasetine bağlı kalmakla birlikte kısmen de olsa din özgürlüğünün önünü açacak bazı sembolik girişimlerde bulundu. Ezanın yeniden Arapçaya çevrilmesi, imam hatip kurslarının imam hatip okullarına çevrilmesi, dini cemaat ve tarikatlar üzerindeki baskıların hafifletilmesi bunlar arasında sayılabilir. Ancak bunun da ötesinde gelenekçi, muhafazakâr ve İslami semboller ve retorığı, halk desteğı elde etmek noktasında etkili bir biçimde kullandı. 1960 Darbesi'ne kadar devam eden bu muhalefet süreci ise CHP içinde sonrasında önemli sonuçları olacak bazı ciddi siyasal ve ideolojik tartışmaların yaşanmasına neden oldu.

Aslında Ayata'nın (2002: 103) da ifade ettiğı gibi CHP'deki bu değışimin kökenini 1957'deki İlk Hedefler Beyannamesi'nde alınan kararlara kadar götürmek mümkün. 1961 Anayasası'nın bazı niteliklerini de önceden haber veren bu kararlar, yeni Anayasa ile birlikte İnönü'ye hükümette olduğı dönemde toplu sözleşme, grev hakkı, dernekleşme özgürlüğü ve planlı ekonomi gibi bazı çok ciddi kurumsal değışiklikler yapma fırsatı tanımıştı. Öte yandan, hem dünya konjonktürünün etkisiyle hem de Türkiye İşçi Partisi'nin etkili sol muhalefeti karşısında CHP biraz da zorunluluktan yeni bir açılım yapmak zorunda kaldı. 1965 Seçimleri öncesinde dönemin atmosferinin zorlamasıyla bizzat İsmet İnönü tarafından başlatılan ve Ecevit (1966) tarafından da sahiplenilen 'Ortanın Solu'" tartışmalarıyla birlikte CHP'nin ideolojik terkiğine "sol" bir sos da eklendi ve 1960 ve 70'lerin devrimci rüzgârıyla birlikte oldukça etkili de oldu.¹²

Bu yeni ideolojik yönelim, İnönü'yü 6 Mayıs 1972'deki Kurultay'da deviren ve 14 Mayıs 1972'deki kurultayla da genel başkan seçilen genç lider Ecevit'in karizması,¹³ Türkiye'deki sosyo-ekonomik değışimlerin halk kitlelerinde yarattığı

beklentiler ve dünya konjonktürünün sola dönük etkisiyle de birleşince CHP ciddi bir yükseliş trendine girdi. Öyle ki CHP tarihi boyunca aldığı en yüksek oy oranına toplumsal eşitlik, sosyal adalet ve çalışan kesimlere refah vadeden “sol” söylemleri öne çıkaran Ecevit önderliğinde girdiği 5 Haziran 1977 Milletvekili Genel Seçimleri’nde aldığı (% 41,3) ve 11 Aralık 1977 Yerel Seçimlerinde aldığı % 41,7’lik oy oranlarıyla ulaştı (Ayata ve Ayata, 2007: 213). Bunda, Kıbrıs Savaşı vb. politik etkenlerle birlikte elbette Ecevit’in “inançlara saygılı laiklik anlayışı” olarak tarif ettiği kendi yaklaşımının da kayda değer bir etkisi vardı. Parti o tarihlerden sonra siyasal yelpaze içinde kendini genel olarak merkez sol ya da sol/sosyal demokrat¹⁴ bir parti olarak konumlandırmaya çalıştı. Nitekim CHP’nin 1980 Darbesi ile birlikte kapatılmasından sonra eski CHP’lilerin büyük bir kısmı, daha sonra kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Parti çatısı altında birleştiler ve kısa bir süre de olsa DYP ile birlikte koalisyon ortağı olarak iktidara geldiler. CHP’nin Ecevit’e bağlı bazı diğer kadroları ise DSP’de kaldı.

Öte yandan, 1970’lerin sonlarından itibaren güç kazanmaya başlayan neo-liberal ideolojinin 1989 yılında Sovyet bloğunun çöküşüyle birlikte sosyalizm karşısında zaferini ilan etmesi; bütün dünyada sol kökenli ideolojileri büyük bir bunalıma sürükledi ve yeni sağ olarak adlandırılan siyasi hareketleri güçlendirdi (Özkazanç 1996, 1997). Türkiye’deki “sosyal demokratlar” bu sürece hem ikiye bölünmüş (CHP/DSP) olarak hem de zayıf bir koalisyon ortağı olarak yakalandıkları için daha da fazla yıprandılar ve önceki siyasi dengeleri ve ideolojik pozisyonları yerle bir eden bu yeni küresel dalgaya kendilerini adapte edemediler. Sürecin tetiklediği iç ve dış faktörlerin etkisiyle bir kez daha parçalandılar.

Bu süreçte, 1991 Seçimleri’nde HEP ile seçim ittifakı yapabilecek ve sonrasında oldukça liberal bir Kürt Sorunu Raporu hazırlayabilecek kadar sol/sosyal demokrat tavırlar gösterebilen SHP, gerek Kürt Sorunu’nun yol açtığı milliyetçi kabarma, gerek Sovyet Bloku’un yıkılmasına ve Soğuk Savaş’ın sona ermesine paralel olarak neo-liberalizmin dünya siyaset ve ekonomisinde hegemonik hale gelmesi, gerekse bu sürecin bir bütün olarak küreselleşme yoluyla ulus-altı (milliyet, din ve mezhep kökenli hareketler) ve ulus-üstü güçleri (IMF, WB, EU ve diğer uluslararası kuruluşlar) canlandırıp etkisini arttırması (Keyman, 2010: 94) ve kimlik siyasetini öne çıkarması (Ayata, 1998) nedeniyle var oluşsal bir bunalıma girdi.

CHP zaten tarihsel olarak devlet kuran, bir anlamda “devletin esas sahibi” olan bir parti olmakla daha sonra edindiği sol/sosyal demokrat parti olmak arasındaki çözülmesi zor tarihsel gerilimi bünyesinde hep taşıymıştı, ancak; kontrol edemediği küresel ve yerel güçler karşısında hızla güç kaybetmeye başlayınca, bölünme ve Şeriat korkularının yeniden gündeme geldiği bir ortamda devletin

kurucu partisi olma kimliğini yeniden 'hatırladı'. Siyasal İslam'ın 1979'daki İran Devrimi'nden aldığı ivmeyle bütün dünyada güçlendiği ve Türkiye'de de önce yerel sonra da genel iktidara oynadığı 1990'lı yıllarda, özellikle de 1989'daki yerel seçim zaferinin etkisi de geçtikten sonra SHP içindeki sosyal demokrat kadrolar da giderek tasfiye oldular ve parti güç kaybetti. Partinin sosyal demokrat döneminde hiçbir genel başkanlık seçimini kazanamayan ve bu devletçi-statükocu siyasete her zaman yakın olan Deniz Baykal ve arkadaşlarının CHP'yi 9 Eylül 1992 tarihinde tekrar açmalarıyla birlikte de mevcut kadroların büyük bir çoğunluğu CHP'de yeniden toplanmaya ve kurucu resmi ideoloji olan Kemalizm etrafında birleşmeye başladılar. Hiç kuşkusuz bu savrulmanın tabanda da karşılığı var idi. 1990'lardan itibaren Atatürkçü Düşünce ya Çağdaş Yaşamı Destekleme gibi derneklerinin kuruluşuyla birlikte parti dışında da CHP seçmenleri hatta daha geniş laik taban içinde bir tür sivil neo-Kemalist hareket de yavaş yavaş boy vermeye başladı (Erdoğan, 2002: 265-311).

SHP'nin giderek eriyip yok olduğu bu süreçte parti sol kimlikten giderek uzaklaşırken yeni CHP, sosyal demokrat siyaseti ve bu siyasetin gerektirdiği emekçi sınıflarla, ezilen ve yoksul toplum kesimleriyle, sendikalarla (Koç, 1985), sivil toplum kuruluşlarıyla (Schüler 1999) ve tabii Kürtlerle önceden kurduğu ilişkileri de neredeyse tümüyle kaybetti ve giderek zengin muhitlere ve sahillere sıkıştı. Her ne kadar Baykal'ın "Anadolu Solu" gibi bazı açılımları olduysa da bu açılımlar yukarıda bahsettiğimiz sol bileşenlerle kurulması gereken organik ilişkilerin yokluğunda kitlelere ulaşamadı ve etkisiz kaldı (Kiriş, 2012: 401). Özellikle 1992'de yeniden açılan CHP'nin Kürt sorunu konusunda gösterdiği devlet merkezli ve güvenlik odaklı tutumlar CHP'nin, gerek kendi milliyetçi ideolojisi içine sıkışıp kalmasında gerekse AKP'nin seçim hegemonyasına karşı mücadelesinde onu kitleler nezdinde etkisiz bırakan en önemli etkene dönüştü (Keyman, 2010: 91-108). Nitekim Kalaycıoğlu'nun (2008: 18) araştırması CHP'lilerin parti kimliğinde laikliğin ve Türk milliyetçiliğinin oynadığı rolü açıkça göstermektedir.

Bu süreç, 28 Şubat Sürecine verilen destekle zirveye çıkarken CHP de toplum nezdinde giderek marjinalleşerek 1999 seçimlerinde % 10 barajına takıldı ve 2002 Seçimleri'ne kadar tarihinde ilk kez meclis dışında kaldı. Bunda elbette DSP'nin 1999'da konjonktürel nedenlerle oyların % 21'ini alarak birinci parti çıkması da oldukça etkili oldu. 2002 Seçimleri'nden sonra ise bir yandan DSP'ye emanet olarak giden geleneksel "sol" oylar yeniden CHP'de toplanmaya başlarken CHP ise soldan iyice uzaklaşıp bir tür 'modernlik nostalgisi' (Özyürek, 2011) yolunda kendini kaybetti ve neredeyse irrasyonel ve anakronik denecek bir biçimde 1930'ların sert, otoriter, anti demokratik laiklik siyasetine savruldu. Türkiye siyasetin özelleşmesine ve devlet öncülüğünden pazar öncülüğünde bir

modernleşmeye doğru yol alırken bu sürecin çok ilginç bir boyutunu da Atatürk imgesinin ticarileşmesi oluşturuyordu (Özyürek, 2006: 4-16). 1980’lerde başlayan İslami canlanmanın kamusal alanda başörtüsüyle simgelenen etkisine ve İslami sembollerin ticarileşmesine karşılık olarak Yaşın’ın “laisist metalar” olarak adlandırdığı Atatürk’ü simgeleyen ürünlerin (resimler, Atatürk figürünün olduğu ev ve süs eşyaları, bayraklar, rozetler, dövmeleler, arabalara yapıştırılan çıkartmalar vb.) kendisine geniş bir pazar bulması (2005: 236-237) ve bireylerin özel alanlarına doğru yayılması söz konusu oldu. Böylece, CHP’liler ya da daha geniş bir tanımla cumhuriyetçiler, “belki de Türkiye tarihinde ilk defa devletin resmi ideolojisini kendi kişisel korumaları altına alma ve yaşatma ihtiyacı hissettiler” (Özyürek, 2004: 378).

1990’larda başlayan bu savrulma süreci 2000’lerde özellikle de AKP’nin art arda seçim zaferleriyle birlikte iyice hız kazandı. 2007’deki Cumhurbaşkanlığı Seçimleri öncesinde Abdullah Gül’ün eşinin başörtülü olması nedeniyle başlayan Cumhuriyet Mitingleri ile cumhuriyetçi kitleler sokaklara dökülürken (Cindoğlu ve Zencirci, 2008: 791); mitingler siyasi talepleri aşacak bir biçimde bir tür cumhuriyetçi toplu histeriye dönüştü. 2010 yılında yapılan referandumda ise Cumhuriyetçilerle İslamcılar arasındaki bu tarihsel bölünme iyice su yüzüne çıktı ve Kalaycıoğlu’nun (2012) ifadesiyle liberal ve seküler kıyılarla dini muhafazakâr *hinterland* arasında bir anlamda bir “Kültür Savaşı” (*kulturkampf*) mahiyetine büründü. Baykal’ın bir kaset komplosuyla devrilmesinin ardından partinin başına geçen Kılıçdaroğlu ise her ne kadar partinin laiklik merkezli siyasetini yumuşatıp odağı daha toplumsal ve ekonomik sorunlara doğru kaydırmaya çalışsa da; yukarıda bahsedilen temel sorunlar hakkında etkili bir muhalefet geliştirmeyi beceremediğinden gerçek bir alternatif olamadı ve halk kitlelerinin katılımını sağlama konusunda arzu edilen başarıyı gösteremedi. Parti kendisini geçmişinden bir türlü özgürleştiremedi, küreselleşme, AB ile ilişkiler, devletin pazarla ilişkisi ve demokratikleşmenin yönü gibi esas konularda etkili sözler, öneriler ve politikalar geliştirmeyi başaramadı (Turan, 2006: 576). Bunun yansırı bu başarısızlığın en önemli nedenlerden biri de şüphesiz Kürt Sorunu konusundaki tereddütlü, belirsiz tavrı daha doğrusu tavırsızlığı oldu. Parti Kılıçdaroğlu döneminde % 5 civarında bir yükselme yaşasa da % 25 bandını aşamayarak müzmin ve etkisiz ana muhalefet partisi rolünü sürdürmeye devam etti.¹⁵

Yöntem¹⁶

Bu çalışmada yukarıda ifade ettiğim araştırma projesinin verilerini kullanıyorum. Bu geniş data içinden odaklandığım veri setine geçmeden önce, bu araştırmanın analizime de kaynaklık eden kavramsal çerçevesini ve yöntemini¹⁷ kısaca açıklamak istiyorum.

Araştırma projesi, genel anlamda Türkiye’de İslam dininin nasıl algılandığı ve yaşandığını temel toplumsal kategoriler olan ekonomi, siyaset ve toplumsal cinsiyet eksenleri üzerinden anlamayı amaçlıyordu. Bu kapsamda önce Erzurum, Kayseri ve Denizli’de ikişer ay süren katılımcı gözlemler, ardından İzmir, Diyarbakır, Denizli, Trabzon, Kayseri, Adana, Erzurum ve Çorum’da alt, orta ve üst sosyo-ekonomik gruplardan bazı kişilerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu kişileri belirlerken cinsiyet, yaş, eğitim, etnik köken mezhep gibi değişkenler gözetildi. Bu kapsamda 16’sı şehir merkezlerinde 6’sı köylerde olmak üzere her ilde toplam 24 görüşme yaparak toplam 192 rakamına ulaşıldı. Bunun yanı sıra seçkinlerin dini algı ve pratiklerini anlamak amacıyla 40 farklı seçkinle de görüşmeler yapıldı. Bunlar arasında siyasetçiler, entelektüeller, sanatçılar, iş adamları/kadınları ve bürokratik seçkinler yer aldı. Araştırmanın son aşamasında ise TÜİK’ten alınan ve Türkiye’yi temsil eden bir örneklem kapsamında 2011 Yılı Haziran ayında 25 ilde 1538 kişiyle anket çalışması¹⁸ yapıldı.

Bu yazı çerçevesinde aktaracağım bilgiler ve analizler ise tüm bu data içindeki CHP seçmenlerinin oluşturduğu veri setine dayanıyor. Bu kapsamda anket yapılan 1538 kişi arasından CHP’ye oy verdiğini söyleyen kişileri (237 anket) kapsıyor.

Araştırmanın teorik ve metodolojik çerçevesi ise 5 x 5’lik bir matrise oturuyor. Bir yanda temel toplumsal kategoriler olan, toplumsal cinsiyet, ekonomi, siyaset alanları ve bunlara ek olarak bir din sosyolojisi araştırmasının temel kategorileri olan inanç ve ibadet boyutları; öte yanda ise dinin toplumda algılanma ve tecrübe edilme biçimlerine ilişkin olarak belirlediğimiz 5 temel gerilim eksenini (dünyevi/uhrevi; modern/geleneksel; kamusal/özel; metin/pratik; dini bilgi/bilimsel bilgi) bulunuyor. Bu gerilimleri önceki bir çalışmamızdan (Küçükural ve Cengiz, 2011: 130-131) alıntılarla kısaca şu şekilde açıklamak mümkün:

Gündelik olan/uhrevi (aşkın) olan¹⁹ (*transcendental versus mundane*) ikiliği: inancı belirleyen aşkın olan ile dünyevi ya da günlük olanın çelişkili ve gerilimli biraradalığını anlatıyor

Geleneksel/modern değerler²⁰ (*modern versus traditional*) ikiliği: Tanzimat dönemi “medenileşme” veya “batılılaşma” çabaları ile başlayıp Cumhuriyet dönemi modernleşme projesi ile birlikte merkeze oturan modern ve geleneksel arasındaki, geçişkenliğin ve eklenmenin bireylerin dünyasında yarattığı gerilimi anlatıyor

Özel alan/kamusal alan²¹ (*public versus private*) ikiliği: bir yandan ülkemizde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanan fakat pratikte

bunun ötesine geçerek dinin devlet tarafından kontrol altında tutulması anlamına gelen kendine has laiklik anlayışını²² diğer yandan da bu kontrol anlayışının uzantısı olarak dinin özel alanla sınırlandırılması tartışmalarını ve bu tartışmaların bireylerin tavır alışlarına yansımada ortaya çıkan gerilimi işaret ediyor

Kitabi din/yaşanan din (*text versus praxis*) ikiliği: çeşitli sosyal grupların İslam'ı yaşama biçimlerindeki ayrışmalardan ziyade, bu ayrışmalara kaynaklık eden Kuran, Hadisler ya da din bilginlerinin yazıya geçirerek son şeklini verdikleri diğer dini eserleri kaynak alan metinsel İslam ile bireylerin günlük pratikler yoluyla öğrendikleri ve yaşamaya çalıştıkları İslam²³ arasındaki kaçınılmaz gerilimi belirtiyor

Dinsel bilgi/bilimsel bilgi²⁴ (*fıkıh versus science*) ikiliği ise bireylerin dünyayı anlama ve yorumlama çabalarında (vahiyi referans alan) dinsel bilgi ile (akıl ve gözleme dayalı) bilimsel bilgi arasında tercih yaparken yaşadıkları gerilimi ifade ediyor.

Bu bağlamda içinde yaşadığımız çağda dini yaşamı belirleyen ana dinamiklerin bu gerilim eksenleri olduğunu düşünmek mümkündür. Yani din, bu gerilimlerle var oluyor ve kendisini yeniden üretiyor. Dolayısıyla, bu durum CHP'yi destekleyen kişilerin dini yaşamını da derinden etkiliyor ve dini yaşamın insanlara tuhaf ve tutarsız gelen bir takım çelişkiler ile birlikte yaşanmasına yol açıyor. Esasen modern çağda dinin başka türlü yaşama ve yaşanma şansı da yok gibi görünüyor. CHP seçmenlerinin diğerlerinden farkı ise bu gerilimleri daha rahat ve açık yaşayabiliyor olmalarından kaynaklanıyor.

Din Algısı ve Pratikler

Burada bu çalışma kapsamında tüm veriler hakkında detaylı bilgi vermek mümkün olmayacağından büyük oranda doğrudan CHP'yi destekleyen kişilerin din algı ve pratiklerine odaklanacağım. Ancak, CHP'lilerin din algı ve pratikleriyle ilgili ayrıntılı sonuçlara geçmeden önce Türkiye'deki genel inanç ve dindarlık düzeyiyle ilgili bazı nicel bulgulara bakarak önce genel resmi görmek faydalı olacaktır.

Tablo 1. Tüm Katılımcıların Dini İnanç Skalası

N: 1538		Hangi ifade dini inancınızı yansıtmaktadır?							TOPLAM
		Müslüman'ım, Kur'an, Sünnet ve Hadislerde bulunan her şeye dair inancım tamdır	Müslüman'ım ama inancım ile ilgili bazı konuları sorguluyorum	Tanrı inancım var ama herhangi bir dine mensup olduğumu söyleyemem	Kendime özgü bir inancım var	Dini inancım yoktur	Başka bir dinin mensubuyum	Fikri yok, bilmiyorum, cevap yok	
Cinsiyet	Erkek	578	31	5	28	7	0	11	660
	Kadın	803	30	1	20	6	2	16	878
Total		1381	61	6	48	13	2	27	1538

Genelden özele gidecek olursak CHP'lileri de kapsayan tüm anketler (1538) içinde "başka dinin mensubuyum" diyen 2, "dini inancım yoktur" diyen 13 (7 erkek- 6 kadın), "kendime özgü inancım var" diyen 48 (20 erkek 28 kadın), "Tanrı inancım var ama herhangi bir dine mensup değilim" diyen 6 (5 erkek-1 kadın), "Müslüman'ım ama inancım ile ilgili bazı konuları sorguluyorum" diyen 61 (31 erkek- 30 kadın), "Müslüman'ım Kuran, Sünnet ve Hadislerde olan şeylere inancım tamdır" diyen ise 1381 (578 erkek- 803 kadın) kişi vardır. Bütün bu rakamlar bize inanmayanların oranının aşağı yukarı %1 civarında olduğunu gösteriyor. Örnekleme küçük ve inanmayanlar oldukça sınırlı bir grup olduğu için bu rakamın biraz daha büyük olduğu varsayılabilir; ancak biraz, çok değil. Nitekim diğer üç grubu topladığımızda bile $13+48+6+61= 128$ kişi ediyor ki bu % 10'a bile denk gelmiyor.

Başka bir açıdan, örneğin 5'li likert tip soru üzerinden yapılan gruplamada "Müslüman'ım Kuran, Sünnet ve Hadislerde olan şeylere inancım tamdır" diyenlerin oranı % 90, "Cennet ve Cehenneme tamamen inanırım + inanma eğilimindeyim" diyenlerin oranı ise % 95 olarak ortaya çıkıyor. Benzer biçimde "Kendimi bildim bileli güçlü bir inanca sahibim" ve "Şu anda da güçlü biri inanca sahibim" diyenlerin toplamı da % 84.

Dindarlık düzeyi söz konusu olduğunda da benzer bir örüntü olduğunu görüyoruz. Yine 5'li likert üzerinden yapılan analize göre tüm Türkiye datası içinde "dindar değilim" diyenlerin oranı erkeklerde % 7,9 kadınlarda ise % 4,2 olarak ortaya çıkıyor. Bu toplam rakamların, doğal olarak CHP seçmenlerini de içinde barındırdığını düşünürsek genel resim Türkiye'nin CHP'liler de dâhil olmak üzere oldukça dindar bir toplum olduğunu gösteriyor. Bu resmi aşağıdaki tabloda daha ayrıntılı görmek mümkün.

Tablo 2. Partilere Göre Seçmenlerin İnanç Skalası

	Müslüman'ım Kuran Sünnet ve Hadislerdeki her şeye inancım tamdır	Müslüman'ım ama inancım ilgilili bazı konuları sorguluyorum	Tanrı inancım var ama bir dine mensup değilim	Kendime özgü bir inancım var	Dini inancım yoktur	Başka bir dinin mensubuyum	CY	T.
AKP	724	10	2	2	1	0	1	740
CHP	144	30	3	32	7	2	19	237
MHP-BBP	82	3	0	3	0	0	0	88
BDP blok	48	3	0	1	2	0	1	55

CHP'li katılımcıları incelemeye başlamadan önce veriler çerçevesinde birkaç genel tespit yapmanın yerinde olduğunu düşünüyorum. Kamuoyundaki özellikle de sağ muhafazakâr siyaset çevrelerindeki yaygın kanının aksine CHP seçmenleri arasında dinsiz olduğunu ya da herhangi bir inancı olmadığını söyleyenlerin oranı Türkiye ortalamasının üstünde olmakla birlikte bütün CHP seçmenleri göz önüne alındığında ise oldukça düşüktür. Örneğin, anket yapılan CHP'liler arasındaki inanç skalasına yakından bakarsak şunları görüyoruz. Ankete katılan 1523 (geçerli 1423) kişi arasında 2011 Seçimleri'nde CHP'ye oy veren kişi sayısı 237 (% 16,6), AKP'ye oy veren kişi sayısı ise 740'tır (% 52). Bu 237 kişi içinden de inancı olmadığını söyleyen kişi sayısı yalnızca 7'dir (% 2,9). “Başka dinin mensubuyum” diyen 2, “kendime özgü bir inancım var” diyen 32, “Tanrı inancım var ama herhangi bir dine mensup değilim” diyen 3, “Müslüman'ım ama bazı konularda inancımı sorguluyorum” diyen ise 30 kişi vardır. Geriye kalan 144 kişi “Müslüman'ım, Kuran, Sünnet ve Hadislerde bulunan her şeye inancım tamdır” demektedir.

Dini inanç ve parti tercihlerini karşılaştıran başka bir tabloda da benzer bir durum söz konusu. Bütün data seti içinde “dini inancım yoktur” diyen 15 kişiden 10'unun CHP'ye, 1'inin Saadet Partisi'ne, 1 kişinin TKP'ye, 1 kişinin Bağımsızlar/BDP'ye, 1 kişinin de geçersiz oy verdiğini görmek mümkün. Özetle, inançsızların çoğu CHP'ye oy vermekle birlikte CHP'lilerin ezici bir çoğunlu inanca olduğunu ifade etmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da CHP seçmenleri içindeki Alevi/Bektaşilerin oranıdır. Örneğin, tüm data seti içinde Alevi veya Bektaşi olduğunu söyleyenlerin sayısı 1423 kişide 80'dir²⁵ (% 5,6). Bunlar arasında CHP'ye oy verdiğini söyleyenlerin sayısı ise 56'dır (% 70). Alevi oylarının diğer partilere dağılımı ise şu şekildedir: AKP 6, MHP 3, Bağımsız/BDP 6, Bağımsız/Cumhuriyet için Güçbirliği 1. Buradan yola çıkarak Alevilerin büyük çoğunluğunun CHP'ye

oy verdiğini görmek mümkün. Ancak burada başka partilere dağılan kayda değer bir kitleden de söz edilebilir. Nitekim, başka bir tabloda “Evinizde Hz. Ali resmi var mı?” sorusuna “evet” yanıtı verenlerin oranı 1423 kişiden 95 kişidir (% 6,6) ve bunların da yalnızca 48’i CHP’ye oy verdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, inanç skalasında “kendine özgü bir inancım var” ve/veya “Müslüman’ım ama bazı konularda inancımı sorguluyorum” diyenlerin bir kısmını Alevilerin oluşturduğunu varsaymak mümkündür.

Konu inanç değil dindarlık düzeyinde ele alındığında ise biraz daha farklı ama daha derli toplu bir durum ortaya çıkıyor. Yine CHP’liler arasında büyük çoğunlukla inançlı olmakla birlikte “dindar değilim” diyenlerin oranı % 18,6 iken; kendisini “orta derecede dindar” ve “dindar” olarak görenlerin oranı ise sırasıyla % 42, 2 ve % 38 olarak görünüyor ve toplamı % 80’i aşıyor. Dolayısıyla CHP’ye oy veren kişileri değerlendirirken öncelikle onların çok büyük oranda inançlı bireyler olduklarını ancak dindarlık anlayışlarının farklı olduğunu ve bunu da dini pratiklerine yansıttıklarını ifade ederek başlamak yerinde olacaktır: Öyleyse şimdi bu farklı dindarlık algısı ve pratiklerini, ibadetlerden başlayarak değerlendirebilirim.

CHP’ye oy vermiş kişilerin ibadet pratiklerine bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. CHP Seçmenlerinin İbadet Pratikleri 1

CHP Seçmenleri	Hiç Yapmam	Çok Nadir Yaparım	Bazen Yaparım	Sık Sık Yaparım	Düzenli Olarak Yaparım	Fikri Yok Bilmiyor Yanıt Yok	TOPLAM
Vakit Namazı	142 % 59,9	24 %10,1	25 % 15,5	20 % 8,4	18 % 7,5	8 % 3,3	237
Cuma Namazı	164 % 69,1	19 % 8	12 % 5	10 % 4,2	20 % 8,4	12 % 5	237
Oruç	78 % 32,9	18 % 7,5	32 % 13,5	27 %11,3	74 % 31,2	8 %3,3	237
Dua	54 % 22,7	15 % 6,3	45 % 18,9	44 % 18,5	71 %29,9	8 %3,3	237
Camiye Gitme	134 %56,5	32 %13,5	40 %16,8	13 %5,4	10 % 4,2	0	237
Kuran Okuma	146 % 61,6	22 %9,2	33 %13,9	16 %6,7	12 %5	8 %3,3	237

Tablo 4. CHP Seçmenlerinin İbadet Pratikleri 2

CHP	Evet verdim/ kestim	Evet yerime başkası verdi/ kesti	Hayır vermedim / kesmedim	Hayır maddi durumumuz yoktu	Fikri yok, yanıt yok	TOPLAM
Zekat	104 % 43,8	28 %11,8	83 % 35	19 %8	3 %1,2	237
Fitre	118 % 49,7	25 %10,5	73 %30,8	18 %7,5	3 %1,2	237
Kurban	106 %44,7	0 %0	109 % 45,9	19 %8,2	3 %1,2	237

Tablo 5. CHP Seçmenlerinin İbadet Pratikleri 3

CHP	Sadece hacca gittim	Sadece umreye gittim	Hem hacca hem umreye gittim	Başvurdum ama çıkmadı	Her ikisine de gittim	Hayır maddi durumumuz yok	Fikri yok, yanıt yok	TOPLAM
Hac	3 %1,2	3 %1,2	2 %0,8	2 %0,8	212 % 89,4	11 %4,6	4 %1,6	237

Bu tablolar, CHP'ye oy veren kişilerin Türkiye'nin geneline kıyasla ibadetleri daha az yerine getirdiklerini gösteriyor. Bu durum, özellikle vakit ve cuma namazları ve Kuran okuma konularında belirginleşiyor. Bununla birlikte oruç, dua, zekat, fitre ve kurban konusunda ibadetlerin oranında bariz bir artış gözleniyor. Hac konusu kişi sayısı itibarı ile kısıtlamaya tabi olduğu için buradaki rakamlar küçük görünebilir; ancak Hacca, umreye giden ya da başvurular açısından örneğin AKP'ye oy verenlerin oranları her birim için CHP'ye verenlerin yaklaşık 10 kat üzerinde seyrediyor.

Din algısı konusuna geçtiğimizde de CHP seçmenleri ile diğerleri arasında bazı önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Nicel veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde CHP'ye oy verenlerin din algılarının dini metne çok bağlı olmayan; dini bireysel bir çerçevede ele alan; dini pratikleri genellikle özel alanla sınırlandıran ve bunların kamusal alana taşmamasını isteyen; dinsel içeriği tarihsel ve olumsal olarak yorumlamaya meyilli reformist bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Bu durum birçok soruda ortaya çıkmakla birlikte burada öne çıkan bazı yanıtlara odaklanacağım.

İlk tablo yukarıda, inanç bölümündeki soruları tamamlayıcı nitelikte ve farklı partilere oy vermiş kişilerin din ve ibadet ilişkisini nasıl algıladıklarını gösteriyor. Tablo, “İbadetle ilgili aşağıdaki iki ifadeden hangisi size göre daha doğrudur” sorusuna verilen yanıtları içeriyor.

Tablo 6. Partilere Göre Seçmenlerin Din Anlayışları 1

N. 1538	Asıl olan iyi insan olmaktır ibadet yapılmısa da olur	İbadetler dinin direğidir mutlaka yapılması gerekir	CY/FY
CHP	% 40	% 38,4	% 21,5
AKP	% 6,2	% 80,3	% 13,5
MHP-BBP	%15,9	%71,6	% 12,5
BDP Blok	% 23,6	%56,4	% 20

Görüldüğü gibi CHP’ye oy veren kişiler yukarıda cumhuriyetçi geleneği tartışırken değindiğim gibi -neredeyse yarı yarıya olmak üzere- dini daha ziyade ahlaki bir perspektifle değerlendiriyorlar ve ibadetlerin ötesinde onu büyük oranda “iyi insan olmak” çerçevesinde ele alıyorlar. CHP seçmenlerinin bu yaklaşımını sırayla, BDP blok, MHP-BBP ve AKP takip ediyor.

Aşağıdaki tablo ise inanç ve modern yaşam pratikleri ilişkisi üzerine bazı sorulardan oluşuyor. CHP’ye oy veren kişilerin beşli likert üzerinden bu kapsamdaki bazı sorulara verdikleri yanıtlar aşağıdadır. Dikkat edilirse yanıtlar modern yaşam süreçlerine yönelik belirgin bir eğilim gösterse de olumlu ve olumsuz tutumlar arasında ciddi bir denge mevcuttur.

Tablo 7. CHP Seçmenlerinin Din Anlayışları 1

CHP	Hiç katılmıyor	Katılmama eğiliminde	Ortada	Katılma eğiliminde	Tamamen katılır	F/Y Y	TOP.
İslam'ın çağa uygun hale getirilmesi gerekiyor	51 % 21,5	27 % 11,39	53 % 22,3	30 % 12,6	22 % 9,2	54 %22,7	237
Modern yaşamda İslam'ın hükümlerini uygulamak imkansızdır	44 %18,5	31 % 13	46 %19,4	39 %16,4	25 %10,5	52 %21,9	237
Din bilgisi dersleri seçmeli olmalı	60 %25,3	21 %8,8	45 %18,9	24 %10,1	58 %24,4	29 %12,2	237
Nüfus cüzdanlarından din hanesi kaldırılmalı	108 %45,5	28 %11,8	28 %11,8	11 %4,6	33 %13,9	29 %12,2	237
Bütün okullarda mescit olmasını isterim	114 %48,1	26 % 10,9	27 % 11,39	15 %6,3	28 %11,8	27 % 11,39	237
Devlet dairelerinde Cuma namazı saatinde işyerleri tatil edilmelidir	74 %31,2	27 %11,3	41 %17,2	29 %12,2	34 %14,3	32 %13,5	237

Aşağıda ise doğrudan İslam'ın algılanışına yönelik tutum sorularına farklı partilere oy veren kişilerin verdiği yanıtlar var. Örneğin “dini kurullarla işinizin gerekleri birbiriyle çelişir ise hangi yönde karar alırsınız” sorusuna verilen yanıtlarda CHP'ye oy verenlerin çoğunluğu “işin gerekleri yönünde” karar alacaklarını söylüyorlar ve bariz bir biçimde diğer partilerin seçmenlerinden ayrılıyorlar.

Tablo 8. Partilere Göre Seçmenlerin Din Anlayışları 2

N: 1538	Dinimin gerektirdiği yönde karar alırım	İşimin gerekleri yönünde karar alırım	Arada bir yol tuttururum	Fikri yok Bilmiyor	TOPLAM
CHP	% 20,3	% 47,3	% 26,2	% 6,3	237
AKP	% 57,8	% 9,7	% 25,4	% 7	740
MHP/BBP	% 44,3	% 21,6	% 29,5	% 4,5	82
BDP Blok	% 49,1	% 16,4	% 18,2	%16,4	55

CHP'ye oy verenlerin yanıtlarının farklılaştığı bir diğer alan ise toplumsal cinsiyetle ilgili sorulardır. Bu bölümdeki tablolar dini hükümlerle toplumsal cinsiyetle ilgili durumlar çatıştığında nasıl bir tavır alındığını göstermektedir. Örneğin aşağıdaki soru “daha fazla çocuk istemeyen çiftlerin çocuğu aldırmasını (kürtaj) nasıl buluyorsunuz?” sorusuna farklı partilere oy veren kişilerin verdiği yanıtları gösteriyor.

Tablo 9. Partilere Göre Seçmenlerin Toplumsal Cinsiyet Konusundaki Yaklaşımları 1

	Doğru buluyorum	Yanlış buluyorum	Ne doğru ne yanlış duruma bağlı	FY/YY	Toplam
CHP	65 (% 27)	111 (% 46)	58 (% 24,4)	19 (%8)	237
AKP	69 (% 9,3)	552 (%74,5)	100 (%13,5)	19 (%8)	740
MHP-BBP	13 (%15,8)	60 (%73,1)	6 (%7,3)	3 (%3,6)	82
BDP Blok	10 (18,1)	37 (%67,2)	6 (%10,9)	2 (%3,6)	55

Aşağıdaki tablo ise “bir kadın ile erkeğin evlilik öncesi arkadaşlık etmelerini nasıl karşılırsınız” sorusuna farklı partilere oy veren kişilerin verdiği yanıtları gösteriyor.

Tablo 10. Partilere Göre Seçmenlerin Toplumsal Cinsiyet Konusundaki Yaklaşımları 2

	Normal karşılıyorum	Yanlış buluyorum	Ne doğru ne yanlış duruma bağlı	FY/YY	Toplam
CHP	155 (% 65,4)	34 (%14,3)	26 (%10,9)	22 (%9,2)	237
AKP	269 (%36,3)	274 (%37)	145 (%19,5)	52 (%7)	740
MHP-BBP	48 (%58,5)	14 (%17)	13 (%15,8)	7 (%8,5)	82
BDP Blok	27(%49)	19 (%34,5)	5 (%9)	4 (%7,2)	55

Benzer yanıtları kadının kamusal alandaki konumuyla ilgili sorularda da görmek mümkün. Aşağıdaki tablo, “Kadınlar ev dışında çalışmamalıdır” sorusu karşısında farklı partilere oy veren kişilerin aldığı tutumları gösteriyor.

Tablo 11. Partilere Göre Seçmenlerin Toplumsal Cinsiyet Konusundaki Yaklaşımları 3

	Hiç Katılmıyorum	Katılmama eğilimindeyim	Ortada	Katılma eğilimindeyim	Tamamen katılıyorum	Fikri yok	Top
CHP	100 (%42,1)	31 (%13)	37 (%15,6)	34 (%14,3)	24 (%10,1)	11 (%4,6)	237
AKP	171 (%23,1)	125 (%16,8)	175 (%23,6)	109 (%14,7)	150 (%20,2)	10 (%1,3)	740
MHP-BBP	29 (%35,3)	8 (%9,7)	18 (%21,9)	9 (%10,9)	17 (%20,7)	1 (%1,2)	82
BDP Blok	19 (%34,5)	3 (%5,4)	12 (21,8)	6 (%10,9)	14 (%25,4)	1 (%1,8)	55

Aşağıdaki tabloda yer alan “Kadınlar Örtünmelidir” sorusunun yanıtları da partiler arası farkları açıkça ortaya koyuyor.

Tablo 12. Partilere Göre Seçmenlerin Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları 4

	Hiç Katılmıyorum	Katılmama eğilimindeyim	Ortada	Katılma eğilimindeyim	Tamamen katılıyorum	Fikri yok	Top
CHP	108 (%45,5)	34 (%14,3)	51 (%21,5)	11 (%4,6)	11 (4,6)	22 (%9,2)	237
AKP	79 (%10,6)	49 (%6,6)	201 (%27,1)	156 (%21)	221 (%29,8)	34 (%4,5)	740
MHP-BBP	21 (%25,6)	3 (%3,6)	25 (%30,4)	10 (%12,1)	16 (%19,5)	7 (%8,5)	82
BDP Blok	10 (%18,1)	1 (%1,8)	17 (%30,9)	10 (%18,1)	16 (%29)	1 (%1,8)	55

Üniversitelerde ve kamuda başörtüsü yasağı kalktığı için aşağıdaki son tabloda ise yalnızca “ilköğretim öğrencisi kızların başörtüsüne izin verilmelidir” sorusuna verilen yanıtlar yer alıyor.

Tablo 13. Partilere Göre Seçmenlerin Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları 5

	Hiç Katılmıyorum	Katılmama eğilimindeyim	Ortada	Katılma eğilimindeyim	Tamamen katılıyorum	Fikri yok	Top
CHP	124 (%52,3)	24 (%10,1)	40 (%16,8)	16 (%6,7)	15 (%6,3)	18 (%7,5)	237
AKP	203 (%27,4)	69 (%9,3)	108 (%14,5)	105 (%14,1)	229 (%30,9)	26 (%3,5)	740
MHP-BBP	36 (43,9)	16 (%19,5)	12 (%14,6)	7 (%8,5)	9 (%10,9)	2 (2,4)	82
BDP Blok	16 (%29)	7 (%12,7)	6 (%10,9)	5 (%9)	19 (%34,5)	2 (%3,6)	55

Sonuç

Yukarıdaki verileri genel olarak değerlendirmeden önce şunu tespit etmek gerekiyor. Din toplumdaki diğer alanlardan²⁶ bağımsız bir alan değil. Her ne kadar görece bir özerkliği olsa da alanın özellikleri; belirli bir tarihsel bağlam içinde diğer toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarla karşılıklı çoğunlukla da arızalı/pürüzlü ilişkilerine göre belirleniyor. Hatta denilebilir ki diğer alanlarda olduğu gibi din alanına temel karakterini veren de bu gerilimli çelişkili dinamik. Dolayısıyla yukarıda sıraladığım gerilim eksenlerinin hiç birisi sınırları net bir biçimde çizilmiş; sabit, saf kendilikler değil. Dolayısıyla din alanı içinde sürekli birbirinin içine geçen birbirleriyle çelişkili birliktelikler sergileyen farklı durumlardan bahsetmek mümkün. Bu durum elbette CHP seçmenleri için de büyük oranda geçerli. Bu yüzden CHP seçmenlerinin din algıları ve pratiklerine ilişkin verileri tartışırken bunu akılda tutmak, seçmenleri bu kategorilere indirgemek yerine onların bu farklı durumlar arasındaki çelişkili varoluşlarını anlamaya çalışmak gerekiyor. Nitekim sonuçlardan açıkça görüldüğü gibi CHP seçmenlerinin ezici çoğunluğu inançlı olduğunu ifade eden insanlardan oluşuyor. Mevzu, bu inancın gündelik hayatın dinle çatıştığı bazı noktalarda nasıl biçimler aldığı ve hangi tutumlara yol açtığı. Öyleyse bulguları kısaca şu şekilde özetleyebilirim.

Gündelik olan ile aşkın olan arasındaki gerilim açısından ele alındığında CHP seçmenlerinin bu gerilimi bünyelerinde taşımakla birlikte birinciden yana açık bir eğilim gösterdiklerini söylemek mümkün. Genel yaşam süreçleri açısından gösterdikleri seküler tutumun izleri burada rahatlıkla görülüyor. Bu gerilimi anlamak için sorulan birçok soruya verilen cevaplar, bu dünyaya dönük açık bir eğilim yansıtıyor. Örneğin birçok CHP seçmeni, dini kurallarla işleri birbiriyle çatıştığında işin gerekleri yönünde davranacağını söylüyor. Dinen yasak olsa da diğer parti seçmenlerine nazaran kürtaja olumlu bakıyor, kadın ve erkeğin evlenmeden önce arkadaşlık etmesini ya da kadınların ev dışında çalışmasını normal karşılıyor, kadınların örtünmelerine karşı çıkıyor. Ancak sonuçlara dikkatli bakıldığında örneğin “dinimin gerektiği şekilde karar alırım” ya da “arada bir yol tuttururum” diyenlerin toplam oranı ve benzer bir biçimde kürtajı yanlış bulanların oranı % 46’yı geçiyor ki bu hiç de az bir oran değil. Nitekim, “kadınla erkeğin evlenmeden önce arkadaşlık etmesini yanlış buluyorum” diyenlerin oranı % 35. “İlköğretim öğrencisi kızların başörtüsüne izin verilmelidir” sorusuna tamamen katılıyorum, katılma eğilimindeyim ve ortadayım diyenlerin oranının % 30'lara ulaştığı düşünüldüğünde; CHP'nin resmi laiklik söylemi açısından asla kabul edilemez olan bu durumun tabanda hiç de o derece “laik” bir çerçevede telakki edilmediği rahatlıkla anlaşılabilir.

Öte yandan, geleneksellik ve modernlik gerilimi söz konusu olduğunda CHP seçmenleri belirgin bir biçimde ikinci gruba giriyorlar. Burada elbette yukarıda kısmen değindiğim tarihsel sürecin etkisi söz konusu. Ancak geleneksellik ve modernliği kapalı uçlu sorularla ölçmek modernleşmeyle ilgili tartışmaların vardığı nokta açısından sığ bir yaklaşım olacağı ve bu mesele başlı başına ayrı bir çalışma gerektireceği için bu noktada CHP'ye oy veren kişilerin din konusunda daha reformist eğilimler gösterdiğini söylemek yeterli görünüyor. Bu en açık biçimde "İslam'ın çağa uygun hale getirilmesi gerekiyor" ve "modern yaşamda İslam'ın hükümlerini uygulamak imkânsızdır" sorularına verilen yanıtlarda görülüyor. Birinci soruya verilen yanıtlardan "ortadayım", "katılma eğilimindeyim" ve "tamamen katılıyorum" yanıtlarının toplamı % 40'ı aşıyor. İkinci soru için ise aynı oranların toplamı % 46,3. Ancak önceki paragrafta dikkat çektiğim üzere din konusunda "gelenekçi" CHP'lilerin oranı reformist ya da modernistlerle neredeyse başa baş gidiyor.

CHP'lilerin diğer seçmenlerden din konusunda en çok ayrıldığı nokta görülüşü gibi kitabi din/yaşanan din gerilime denk düşen ibadet pratikleri alanı. Tablo 6'da açıkça görüldüğü gibi CHP seçmenlerinin % 40'ı "asıl olan iyi insan olmaktır ibadet yapılmısa da olur" cümlesini onaylayarak daha bireysel, vicdani, bir anlamda da felsefi bir din anlayışına sahip olduğunu gösteriyor. "İbadetler dinin direğidir mutlaka yapılması gerekir" diyen daha Ortodoks seçmenlerin oranının % 38'de kalması bu konuda diğer sorularda pek olmayan bir netliği ifade ediyor. Benzer durumları ibadet sıklığını gösteren diğer tablolardan da izlemek mümkün. Kısaca, CHP seçmenlerinin kabaca %70'inin camiye gitmediklerini, namaz kılmadıklarını ve Kuran okumadıklarını görüyoruz. Benzer biçimde Hac ibadetinin de CHP seçmenleri tarafından pek tercih edilmediği gözleniyor. Ancak daha folklorik ve geleneksel ibadetler olan oruç, zekât ve kurban konusunda bu tutumlar kısmen değişiyor ve yumuşuyor. CHP seçmenleri arasında arada sırada tutanları da eklediğimizde oruç tutanların oranı % 63,5; zekât verenlerin oranı % 54,6; kurban kesenlerin oranı ise % 44,7 olarak ortaya çıkıyor. Öte yandan, daha bireysel bir ibadet olan dua etmek konusunda arada sıra yapanlar da dâhil edildiğinde % 73,6 rakamına ulaşıyor ki bu, CHP seçmenlerinin oldukça inançlı insanlar olduklarını gösteren önemli bir oran.

CHP seçmenlerinin diğer seçmenlerden açık farklılık gösterdikleri diğer bir nokta ise kamusal alan/özel alan gerilimine denk düşüyor. Din burada inanç boyutuyla güçlü olsa da yukarıda da ifade ettiğim gibi daha ziyade özel alanla sınırlandırılan ve bireyle tanrı arasındaki vicdani ve kişisel bir ilişki olarak kavranıyor. Camiye gitmek yerine bireysel olarak dua etmenin tercih edilmesi başta olmak üzere CHP seçmeni, din bilgisi derslerinin seçmeli olmasını (% 34,1'e karşı 43,4 ile) istiyor; bütün okullarda mescit olmasına bariz bir biçimde

karşı çıkıyor (% 30,3'e karşı % 59) ve Cuma namazı saatinde devlet dairelerinin tatil olmasına % 42,5'e karşılık % 43,7 gibi az bir farkla da olsa sıcak bakmıyor. Ancak burada bile oranların birbirinden çok aşırı farklı olmadığı dikkat çekiyor.

Özetleyecek olursak CHP seçmenleri söz konusu olduğunda burada önceki bir çalışmamda²⁷ da yer verdiğim ünlü din sosyoloğu Grace Davie'nin (1990) analizleri ve kavramlarına başvurmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. İngiltere'de dinin konumunu incelediği klasikleşmiş çalışmasında Davie, kısaca İngiltere'de kiliseye gitme oranlarının giderek düştüğünü; yani kurumsal dine olan ilginin azaldığını tespit etmekte; ancak bunun insanların inançlarında bir azalmaya yol açmamakla birlikte insanların inançlarının biçimini değiştirdiğini iddia etmektedir. Önceden hem inanan hem de kiliseye düzenli olarak giderek belirli bir aidiyet gösteren İngilizler, yine inanmakta ancak artık kiliseye gitmemekte yani kiliseye aidiyet duymamaktadırlar. Dolayısıyla artık İngiltere'de 'aidiyet duymadan inanmak' (*believing without belonging*) durumu söz konusudur. Daha sonraki çalışmalarında bu analizlerini bütün Avrupa'ya uyarlayan Davie, insanların Avrupa'da artık dini kurallara göre pek yaşamadıklarını ve dinin daha dolaylı, vekâleten (*vicarious*) yerine getirilen bir nitelik kazandığını ifade etmekle birlikte; kolektif hafıza olarak insanların kafasında hala güçlü bir biçimde yaşadığını ve gerektiğinde hemen devreye girebildiğini tespit etmektedir (1999: 68).

CHP seçmenleri açısından bakıldığında elbette inançla ilgili böyle bir durum söz konusu değildir. Yukarıda vurguladığım gibi CHP seçmenlerinin ezici çoğunluğu kendilerini inançlı olarak tanımlamaktadır. Önemli denebilecek bir kısmı da yukarıda görüldüğü gibi bazı ibadetlerini yerine getirmektedir. Ancak burada da diğer seçmenlerden farklı olarak, kurumsal dini bağlılık açısından İngiltere'dekine benzer bir biçimde herhangi bir tarikata, cemaate, dini topluluğa ya da camiye aidiyet duymadan inanmak durumu söz konusudur. Nitekim "nüfus cüzdanlarındaki din hanesi kaldırılmalıdır" sorusuna ortadayım diyenleri de dahil edersek CHP seçmenleri tarafından verilen % 69,1'lik hayır yanıtı, CHP seçmenleri açısından dinin ne kadar güçlü bir kimlik unsuru olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonnotlar

¹ İlgili tartışmalar için bkz. Çelik (1998), Çınar (1998), İrem (1997), Keyman (1997), Köker (1995), Köker (1996), Parla (1992), Tezcan (1997). CHP'nin 2000li yıllardaki laiklik anlayışı konusunda yeni yapılan bir tez çalışması için bkz. Doğan (2013).

² Ciddi (2009); Güneş- Ayata (1990, 2002; Karpat (1991), Kiriş (2012).

- ³ Turan (2006), Altunoğlu (2014), Ciddi (2008).
- ⁴ Celep (2011), Gülmez (2013), Kıratlı (2015), Türker (2013).
- ⁵ Ayata ve Ayata (2007), Keyman (2010), Kiriş (2012), Turan (2006), Ciddi ve Esen (2014).
- ⁶ İlgili araştırma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akşit vd. (2012).
- ⁷ Burada yer verdiğim alıntılar, doktora tez çalışması kapsamında yaptığım mülakatlardan alınmıştır. Bkz. Cengiz (2013: 404-405).
- ⁸ 'Atam İzindeyiz Diyerek İzin Yaptılar' <http://www.ntvmsnbc.com/id/25318467/> Son Erişim Tarihi 06.02.2016.
- ⁹ CHP'nin Fabrika Ayarları Değişmiyor, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/626950-chpnin-fabrika-ayarlari-degismiyor-> Son erişim tarihi 06.02.2016.
- ¹⁰ Bu uygulamaların bir listesi için bkz. Köni (2012: 80).
- ¹¹ Ulutaş, dindar insanların içinde iş bulduğu ve bir anlamda ve bir anlamda Cumhuriyetçi rejimi içerden kolonize etmek için bir yol olarak gördüğü Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Cumhuriyetçi Rejimin Aşıl topuğu olarak nitelendirmektedir (2010: 398). Diyanet modelini savunan tersi bir yaklaşım için ise bkz. Bardakoğlu (2004).
- ¹² CHP'nin bu dönemiyle ilgili tartışmalar için bkz. Kili (1976), Çavdar (1994).
- ¹³ 1971 Muhtırası sonrası orduya karşı direniş gösteren Ecevit'e destek olan ve yazar tarafından "Mülkiye Cuntası" olarak adlandırılan Mülkiye kökenli profesör ve siyasetçilerin Ecevit'in yeni siyasetine etkisine ilişkin yeni bir çalışma için bkz. Emre (2014).
- ¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman 1993, Baykal ve Cem 1992, Ayata 1992.
- ¹⁵ Kılıçdaroğlu döneminde yapılan seçimlerde alınan sonuçlar şöyle: 2011 Genel seçimleri % 25,98; 2014 Yerel Seçimler %25,61; 2015 Genel Seçimleri (Haziran) %24,95; 2015 Genel Seçimleri (Kasım) % 25,32.
- ¹⁶ Bu çalışmayı da kapsayan araştırma projesinin dayandığı yöntem ve epistemolojik yaklaşımla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akşit vd. (2012).
- ¹⁷ Araştırmanın kavramsal çerçevesi ve yöntemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz Akşit vd. (2012: 72-111).
- ¹⁸ Örneklemeye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Akşit vd. (2012: 107-110).
- ¹⁹ Eisenstadt (1982), Crone (2004), Tuğal (2006: 267).
- ²⁰ Göle (2004); Dirlik (2003: 154); İsmail (2004: 626); Turan (191: 38-40); Mardin

(2003: 35-79).

²¹ Göle (2004); Ocak (2003: 9); İsmail (2004: 630); Smith (2005: 310); Göle ve Amman (2006).

²² Smith (2005: 310).

²³ Mardin (1986: 107-116).

²⁴ Şentürk (2006: 44).

²⁵ Tabi esasen bu sayının Alevlerin gerçek oranını tam olarak yansıtmadığını da akılda tutmak gerekiyor. Nitekim tüm data seti içinde doğrudan Alevi veya Bektaşî olduğunu söyleyenlerin oranı % 5,6 olmakla birlikte örneğin “ne sıklıkla cem evine gidersiniz?” sorusuna (çok nadir % 2,2; bazen % 1,5; sık sık 1,2; düzenli olarak 1,6; CY % 3) verilen yanıtların toplamı % 9,6’dır. Çekingenlik ya da korku yüzünden bu tür sorulara yanıt vermeyenler de düşünülüğünde bu sayı daha da artacaktır.

²⁶ Alan kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bourdieu (1991).

²⁷ Cengiz (2013).

Kaynakça

Ahmad F (2005). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşit B vd. (2012). *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Altunoglu M (2014). The Republican People’s Party and the 2014 Local Elections in Turkey. *Insight Turkey*, 16(2), 129.

Asad T (1983). Anthropological Conceptions of Religion: Reflections on Geertz. *New Series*, 18 (2), 237-259.

Ayata A G (1998). Türkiye’de Kimlik Politikalarının Doğuşu. İçinde: *75. Yılda Tebaadan Yurttaşın Doğru*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ayata A G (1992). *CHP: Örgüt ve İdeoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Ayata S ve Ayata A G (2007). The Center-Left Parties in Turkey. *Turkish Studies*, 8(2), 211-232.

Ayata A G (1990). Class and Clientelism in the Republican People’s Party’, İçinde: Sirman, Nükhet; Finkel, Andrew (der.), *Turkish State, Turkish Society*, London: Routledge, 159-184.

Ayata A G (2002). The Republican People’s Party. *Turkish Studies*, 3(1), 102-121.

Bardakoglu A (2004). *Moderate Perception of Islam and the Turkish Model of the Diyanet: the President's Statement. Journal of Muslim Minority Affairs*, 24 (2), 367-374.

Baykal D ve Cem İ (1992). *Yeni Sol*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Bayramoğlu A (2006). *Algılar ve Zihniyet Yapıları: "Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz" Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*. İstanbul: Tesev Yayınları.

Bourdieu P (1991). Genesis and the Structure of the Religious Field. *Comperative Social Research*, 13, 1-43.

Celep Ö (2011). The Republican People's Party and Turkey's EU Membership. *South European Society and Politics*, 16(3), 423-434.

Cengiz K (2013). *Yav İşte Fabrikalaşak Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri Hacılar Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cengiz K (2013) "Gavur" İzmir'de Dini Hayat. İçinde: Muammer Tuna (der.) VII. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt III, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Elektronik Kitap, 405-417

Ciddi S (2008). The Republican People's Party and the 2007 General Elections: Politics of Perpetual Decline?. *Turkish Studies*, 9(3), 437-455.

Ciddi S (2009). *Kemalism in Turkish Politics: the Republican People's Party, Secularism and Nationalism*. London: Routledge.

Cindoglu D ve Zencirci G (2008). The Headscarf in Turkey in the Public and State Spheres. *Middle Eastern Studies*, 44(5), 791-806.

Crone P (2004). *The Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Çavdar T (1994). Cumhuriyet Halk Partisi 1950-1980. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII. İstanbul: İletişim Yayınları, 2024-2042.

Çelik N B (1998). Kemalist Hegemonya Üzerine, *Birikim*, 105-106.

Çınar M (1998). Tezcan'a Yanıt: Bir siyaset Grameri olarak Kemalizm, *Toplum ve Bilim*, 76, 257-268.

Davie G (1999). Europe: The Exception That Proves the Rule? İçinde: Peter L. Berger (der.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Grand Rapids: Eerdmans, 65-83.

Dirlik A (2003). Modernity in Question? Culture and Religion in an Age of Global Modernity, *Diaspora*, 12(2): 147-168.

Cengiz K (2016). CHP Seçmenlerinin Din Algıları ve Pratikleri. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1), 57-86.

Doğan A U (2013). The Conception of Laicite of the Republican People's Party Between 2002 and 2010 (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara: ODTÜ.

Ecevit B (1966). *Ortanın Solu*, İstanbul: Kim Yayınları.

Eisenstadt S (1982). The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of Clerics, *European Journal of Sociology*, 23(2):294–314.

Emre Y (2014). The Role of Academics in Turkey's Politics: The Mülkiye Junta and the Transformation of the Republican People's Party. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(1), 109-128.

Erdoğan N (2002). "Kalpaksız Kuvvacılar": Kemalist Sivil Toplum Kuruluşları. İçinde (der. Yerasimos, Seufert, Vorhoff) *Sivil Toplum ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Göle, N ve Amman L (2006). *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe*. İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.

Göle N (2004). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları: İstanbul.

Gülmez S B (2013). The EU Policy of the Republican People's Party under Kemal Kılıçdaroğlu: A New Wine in an Old Wine Cellar. *Turkish Studies*, 14(2), 311-328

Hanioğlu Ş (1997). Garbcılar:Their Attitudes toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic, *Studia Islamica*, 86, 133-158.

Ismail S (2004). Being Muslim: Islam, Islamism and Identity Politics. İçinde Bellamy, R.(der.) *Politics of Identity- VI*. Oxford: Blackwell Publishing. 614-631.

İrem N (1997). "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârılığının Kökenleri", *Toplum ve Bilim* 74, 52-101

Kadioğlu A (1998). Republican Epistemology and Islamic Discourses in Turkey in the 1990s. *The Muslim World*, 88(1), 1-21

Kahraman H B (1993). *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*. Ankara: İmge Yayınları.

Kalaycıoğlu E (2008). Party Identification, Islam and Secularism in Turkey. Paper prepared for presentation at the International Studies Association's Annual Conference at San Francisco, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Kalaycıoğlu E (2012). Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010. *South European Society and Politics*, 17(1), 1-22.

Karpat K (1991). The Republican People's Party, 1923-1945. İçinde: J. Landau ve M. Heper (der.) *Political Parties and Democracy in Turkey*, London: IB Tauris, 42-64.

Keyder Ç (2010). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Keyman E F (2010). The CHP and the “Democratic Opening”: Reactions to AK Party’s Electoral Hegemony. *Insight Turkey*, 12(2), 91.
- Keyman F (1997). Kemalizm, Modernite, Gelenek: Türkiye’de Demokratik Açılım Olasılığı, *Toplum ve Bilim*: 72, 84-101
- Keyman F (1997). Levent Tezcan’a Yanıt: Kemalizm, Gelenek ve Demokratik Açılım. *Toplum ve Bilim*, 75, 196-207.
- Kili S (1976). *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kiratlı O S (2015). European Integration Policy in Turkey: a Comparison of the Republican People’s Party (CHP) and the Nationalist Movement Party (MHP) 1965–2011. *Southeast European and Black Sea Studies*, 15(3), 261-279.
- Kiriş H M (2012). The CHP: From the Single Party to the Permanent Main Opposition Party. *Turkish Studies*, 13(3), 397-413.
- Koç Y (1985). Türkiye’de Sosyal Demokrasi ve Sendikacılık, *11 Tez*, 4, 107-139.
- Köker L (1996). Kimlik Krizinden Meşruluk Krizine Kemalizm ve Sonrası, *Toplum ve Bilim*, 71, 150-167.
- Köker L (1995). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köni H (2012). Religion and Politics in Turkey: An Analysis of Turkish Secularism. *GSTF Journal of Law and Social Sciences (JLSS)*, 1(2), 79-83.
- Küçükural Ö ve Cengiz K (2011). Liberalizm ve Muhafazakârlık Ekseninde Müslümanlar: Türkiye’de Değişen Toplumsal Cinsiyet Konumları ve Farklılaşan İslam Yorumları, İçinde: *Islam und Europa Als Thema der Deutsch- Türkischen Zusammenarbeit IX*, Ankara: Deutsche Botschaft, 128-147.
- Mardin Ş (1991). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin Ş (1990). The European Culture and the Development of Modern Turkey. İçinde: Ahmet Evin ve Goeffrey DEnton (der.) *Turkey and European Community*. Opladen: Leske, Budrich, 13-23
- Özkazañç A (1996). Türkiye’de Yeni Sağ. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İstanbul: İletişim Yayınları, 1218-1224.
- Özkazañç A (1997). Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tazında Dönüşümler. *Mürekkap*, (7), 21–37.
- Özyürek E (2006). *Nostalgia for the Modern, State Secularism and Everyday Politics in Turkey*, Durham and London: Duke University Press.
- Cengiz K (2016). CHP Seçmenlerinin Din Algıları ve Pratikleri. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1), 57-86.

- Özyürek E (2011). Modernlik Nostaljisi, Kemalizm Modernlik ve Gündelik Hayatta Siyaset, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özyürek, E. (2004). Miniaturizing Atatürk Privatization of State Imagery and Ideology in Turkey. *American Ethnologist*, 31(3), 374-391.
- Parla T (1992). *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Peker B (1994). Kanun Hükmünde İdeoloji, Asrı Saadet Devrinde Kemalist Dil ve Dönüşümü, *Birikim*, 61
- Sakallıoğlu Ü C (1996). Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 28, (2), 231-251.
- Schüler H (1999). *Türkiye'de Sosyal Demokrasi: Particilik, Hemşehrilik, Alevilik*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Smith T W (2005). Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey. *The International Journal of Human Rights*, 9 (3): 307–325.
- Şentürk R (2006). *Modernleşme ve Toplum Bilim*, İstanbul: İz.
- Tezcan L (1997). Kemalizmi Düşünmenin Sorunları, *Toplum ve Bilim*, 74, 194-208.
- Tuğal Z C (2006). The Appeal of Islamic Politics: Ritual and Dialogue in a Poor District of Turkey. *The Sociological Quarterly*, 47, 245-273.
- Turan İ (2006). Old soldiers Never Die: the Republican People's Party of Turkey. *South European Society & Politics*, 11 (3-4), 559-578.
- Turan İ (1991). Religion and Political Culture in Turkey, İçinde Richard Tapper, (der.) *Islam in Modern Turkey*, London: IB Tauris, 31-55.
- Türker G (2013). Social Democratic Parties and European Integration: The Case of the Turkish Republican People's Party. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Ulutas U (2010). Religion and Secularism in Turkey: The Dilemma of the Directorate of Religious Affairs. *Middle Eastern Studies*, 46(3), 389-399.
- Yaşın Y N (2005). Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik. İçinde: D Kandiyoti ve A Saktanber (der.) *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat*, İstanbul: Metis Yayınları, 229-259.